

Kíthoomo Kíá
Úmenyo Bwa Nthî
Kîracî kíá Bîîrî
Îbuku rîa Mwarimû

ISBN: 9966-00-229-4
Published by
BTL (E.A.)
P.O. Box 44456 Nairobi, Kenya

KÎTHOOMO KÎÁ
ÚMENYO BWA NTHÎ
KÎRACÎ KÎÁ BÎÎRÎ
Îbuku rîa Mwarimû

Social Studies Guide
in Tharaka Language

**KÎTHOOMO KÎA
ÛMENYO BWA NTHÎ
ÎBUKU RÎA MWARÎMÛ KÎRACI KÎA BIÎRÎ**

**Standard
2
Teacher's Guide**

**Social Studies
in Tharaka Language**

Written by: Francis Kithome, Jennifer Makia &
Grace Ngoci

Compiled by: BTL Tharaka MTE staff

Edited by: Joseph Mbijiwe, John Nguu & Patrick Kanampiu

Cover Design: Patrick Kanampiu

Layout Assistant: Janet Sweet

First Edition, 2012
ISBN: 9966-00-229-4

Published by
Bible Translation & Literacy (E.A.)
P.O. Box 44456 Nairobi, Kenya
© BTL, 2012

Funded by:
ONEBOOK

PREFACE

This Standard Two **Social Studies** Teacher's Guide is written in accordance with the Standard Two Syllabus by the Kenya Institute of Education (KIE). The book is divided into 9 units. Each unit deals with a major topic. These 9 main topics that the book covers are: ***Our school, Our school environment, Activities in our school, Safety Precautions while going to school, Our school community, Child protection, Our school neighbourhood*** and ***Resources in our location***. The topics are divided into sub-topics and the various topics are further sub-divided into lessons.

This book was written to help teachers in Tharaka lower primary schools in teaching **Social Studies** using Kĩĩtharaka as a medium of instruction. This is in line with the requirement of the Ministry of Education that pupils in lower primary schools learn in the language of the catchment area.

This book and others in this series are culturally relevant to Tharaka children. They are not only written in Kĩĩtharaka but they use examples familiar to Tharaka children.

This is a teacher's guide that has instructions to the teacher on how to disseminate the contents of the pupil's book to the learners.

I would like to appreciate and acknowledge the contribution by various partners in developing this book and others in the Kĩĩtharaka series. Among these are the Tharaka MTE Writers Panel, BTL Tharaka staff, Tharaka South and Tharaka North District Education Officials, our funding partners, Bible Translation & Literacy (E.A.) and our other various partners.

I most sincerely thank all those who took part and gave all manner of support in the development of this book.

God bless you all.

Onesmus Kamwara
BTL Tharaka Project Leader

KÎMENYITHIA

Îbuku rîrî rîa mwarimû rîa **Ûmenyo bwa Nthî** rîa Kîraci rîa Biîrî rîandîkîitwe rîkîthiingatagîira sîrabasi ya Kîraci kîa Biîrî ya ‘Kenya Institute of Education’ (KIE). Rîgaûkanîitue icuncî keenda. Na wa kîra gîcuncî kîrî na kîthoomo gîakîo. Ithoomo bira birî îbukuuni rîrî i: ***Cukuru yetû, Into bira bithiûrûkîrîite Cukuru yetû, Ngûgî ira irutagwa Cukuru, Kwîmenyeera tûrî aana ba cukuru, Antû bara beethagîrwa barî Cukuru, Ûcûûbîrî bwa aana, Into bira bitûûranîrîite na cukuru yetû*** na ***Bira bitweyaga ûtonga rûkîconiini yetû***. Ithoomo bibi i bigaûkanîitue biauma reeconî inyiingî.

Îbuku rîrî rîandîkirwe rîa gûteetheeria aarimû ba iraci bia mwambîirio bia cukuru cia Tharaka kûrutana **Ûmenyo bwa Nthî** bagîtûmagîra rwaria rwa Kîitharaka. Ûgu i kûringana na watho bwa rwong’i rwa Kîthoomo atî aana ba iraci bia mwambîirio babatîirue barutanwa na rwaria rûa rwaragua n’antû ba bantû agu cukuru îrî.

Îbuku rîrî na mara mangî marî mûbangooni ûyû ma Kîitharaka maandîkîitwe bûra mwana wa Tharaka aûmba kûmeerewa bwega mûno. Maandîkîitwe na rwaria rwa Kîitharaka na magîtûmagîra ngerekano ira antû ba Tharaka bamenyanîrîtie nacio.

Rîrî n’îbuku rîa mwarimû rîra rîrî na mataaro ma kûmwonia mwarimû bûra aûmba kûrutana mantû mara marî îbukuuni rîa mûrutwa.

Ingûcookia nkaatho kîrî antû bara bateetheereetie kwandîka îbuku rîrî na Mabuku mara mangî marî mûbangooni ûyû wa Kîitharaka Nabo i bo: Gîkundi kîa arimû kîa aandîki ba Kîitharaka; aruti ngûgî ba BTL Tharaka, anene ba kîthoomo ndeni ya Ndicitirîti cia Tharaka ya Naiti na ya Neegûrû, antû bara bateethagîirîa na mbia, BTL na bangî baingî.

Ingûcookeria antû bonthe bara bateetheereetie na njîra mwanya mwanya, wandikî bwa îbuku rîrî nkatho inyiingî mûno.

Ngai abûthaarime bwinthe,

Onesmus Kamwara
BTL Tharaka Project Leader

FOREWORD

For the last ten years Bible Translation and Literacy (BTL) has partnered with the Government of Kenya in implementing Mother Tongue Education (MTE) in schools among the Tharaka community.

This Standard 2 Social Studies teacher's guide in Kĩĩtharaka was developed by teachers, education officials from the Tharaka programme area and BTL staff and Consultants. Earlier, before the production of the books in this series, BTL worked with the community whose language was previously unwritten to develop and produce a functional and acceptable orthography (writing system).

It is my hope that this book will lay a strong foundation to enable teachers to teach Social Studies. It is my desire to see that these books will become a stepping stone to the greater success and performance in the children's future learning process. The use of Mother Tongue in teaching and learning in schools has proved to enable learners to easily take their first steps in learning how to read, write and familiarize themselves with the social environment around them.

I believe that good quality learning is not only aimed at enabling the learners to be competent, productive and successful in their exams; but also at encouraging diversity and developing a generation of citizens who are proud of and well rooted in their cultural and traditional heritage.

I recognize and applaud the healthy partnerships that BTL has had with the Ministry of Education as represented by the Education Officials and the teachers. On behalf of BTL, I take this opportunity to thank all our partners for having tirelessly and selflessly contributed to the development, editing and production of this student book. I hope this contribution will go a long way to improve the quality of life through cultural and socio-economic development.

Rev. Peter Munguti
General Secretary,
Bible Translation and Literacy (BTL)
February 2012

MARA MARÎ KU

GÎCUNCÎ KÎA MBERE: Cukuru yetû	1
GÎCUNCÎ KIA BIÎRÎ: Into bira bithiûrukiite cukuru yetû	4
GÎCUNCÎ KÎA BITHATÛ: Ngûgî ira irutagwa cukuru.....	8
GÎCUNCÎ KÎA BINA: Moobatu metû cukuru	15
GÎCUNCÎ KIA BITAANO: Kwîmenyeera tûrî Aana.....	20
GÎCUNCÎ KÎA BITHANTHATÛ: Antu bara beethagîrwa barî cukuru.	23
GÎCUNCÎ KÎA MÛGWANJA: Ûcûûbîri bwa aana.....	29
GÎCUNCÎ KÎA BINAANA: Bira bitûûranîrîte na cukuru yetû	32
GÎCUNCÎ GÎA KEENDA: Bira bitweyaga ûtonga rûkîconiini yetû	40

GÎCUNCÎ KÎA MBERE: Cukuru yetû

A. Ara cukuru yetû yaakiîtwé

Îgiita - Reconi Cîîrî

Mworooto

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta mbarî ya cukuru kuuma mûciî wao
- ❖ kûgweta ntûûra îra cukuru yakîîtwé
- ❖ kûringa mbica îkîonanagia ara cukuru îrî.

Biugo bia gîtûmi

kîrîmani, muuroni, kîbondeni, mwaranthî.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete into bira birî akubî na cukuru yao.
- ❖ Arutwa bagwete ara cukuru yakîîtwé.
- ❖ Mwarimû eerece gûntû mwanya mwanya kûra cukuru ciakiîtwé.
- ❖ Kûringa mbica ya cukuru.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa murutwa karatatati ka 1
- ❖ Mbica ya cukuru.

Macookio ma biûria

1. Mwarimû eetîgîîrie macookio kûringana na ara cukuru yakîîtwé.
Macookio ma arutwa makaaringana na ara cukuru yao yakîîtwé.

B. Mwerekera wa mûciî kuuma cukuru

Îgiita - Reconi Cîîrî

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba: kugweta na kwoorota nteere inya cia mwerekera wa mûciî kuuma cukuru.

Biugo bia gîtûmi

Îgûrû, naiti, ûrio, ûmotho

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete mwerekero wa mîciî yao kuuma cukuru.
- ❖ Mwarimû eerece nteere inya cia mwerekera.
- ❖ Arutwa baringe mbica ya nteere inya cia mwerekera.
- ❖ Arutwa baringe mbica ya mîciî yao bakîonanagia mwerekera wa cukuru.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 1 - 2
- ❖ Mbica ya cukuru
- ❖ Arutwa baume nja boonanie mîerekera ya mîciî yao kuuma cukuru.

Macookio ma biûria

Mwarimû atumîre biugo bibi birî kathandûkûûni kûthuura îcookio rîra rîagîrîte. (neegûrû, naiti, ûrîo, ûmotho)

C. Mîako ya cukuru

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba kûgweta mîako mwanya mwanya îra îrî cukuru.

Biugo bia gîtûmi

Îraci, bioro, ûbici, kwaiga, kuraara, kîrugîro

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bariunge cukuru bakîonaga mîako mwanya mwanya ya cukuru.
- ❖ Mwarimû aranîrie na arutwa îgûrû rîa mîako ya cukuru.
- ❖ Arutwa baringe mbica ya mîako ya cukuru yao.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ga 2 - 3

❖ Mîako ya cukuru.

D. Into bira bionekaga cukuru

Îgiita – Reconi Cîîrî

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutani akaumba kûgweta into bira bionekanaga cukuru.

Biugo bia gîtûmi:

ntoobori, gûtaa kîgwanja, bendeera, îtaangi

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mûrutwa agwete into bira bionekaga cukuru.
- ❖ Arutwa na mwarimû baaranîrie îgûrû ria into bira bionekaga cukuru.
- ❖ Mwarimû atongorie arutwa kûringa mbica ya into bira bionekanaga cukuru.
- ❖ Mûceetho wa gûtûmîra into bia cukuru.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ga 3
- ❖ Into biongwa bira birî cukuru
- ❖ Mbica ya into bira bionagwa cukuru.

Macooko ma biûria

1. Mwarimû eetîgîîrie îcokio rîonthe rîagîru.
2. Mûrutwa aandike mariîtwa ma miuro na irîma.
3. Mûrutwa aandîke mîtheemba ya mîako ya cukuru yaake.
4. Mwarimû eetîgîîrie macookio monthe makwonania into bira bionekaga cukuru.

GÎCUNCÎ KIA BIÎRÎ: Into bira bithiûrukiite cukuru yetû

A. Mûkûûrani wa maabu na mbica

Îgiita - Reconi Cîîrî

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kwathûrana maabu na mbica
- ❖ kûringa maabu na mbica
- ❖ kûthooma maabu na mbica.

Biugo bia gîtûmi

maabu, mbica, îgûrû

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa baraithe mbica mwanya mwanya bakiugaga i mbica cia mbi.
- ❖ Mwarimû oonanie mbica na maabu na eereece mwanya wa mbica na maabu.
- ❖ Arutwa baringe mbica na maabu cia into mwanya mwanya.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 4 - 5
- ❖ Mbica cia into mwanya mwanya.
- ❖ Maabu

Wîra ya aana

- ❖ Arutwa i baringe mbica na maabu cia into mwanya mwanya.

B. Maabu ya cukuru

Îgiita - Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîki Mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûringa na kûthooma maabu ya cukuru yao

- ❖ kwonania mwanka wa cukuru yao
- ❖ kûûmba maabu ya cukuru yao.

Biugo bia gîtûmi

mîako, ntûûra, maabu

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Kûriûnga cukuru kwona mîako na into bira birîku.
- ❖ Mwarimû oonie arutwa mwanka wa cukuru kenda bakaûmba kûrûtha maabu.
- ❖ Kûringa maabu ya cukuru mabukuuni.
- ❖ Kûûmba maabu ya cukuru.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 6
- ❖ Mbica ira irî îbukuuni rîa mûrutwa.
- ❖ Cukuru yongwa.
- ❖ Maabu ya cukuru.

C. Bûra kîthaka gîa cukuru gîkari

Îgiita – Reconi Cîiri

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba;-

- ❖ kûgweta bûra kîthaka gîa cukuru yao gîkari
- ❖ kûgweta na kwereeca into bira bithiûrûkîrîte kîthaka gîa cukuru yao.

Biugo bia gîtûmi

miuro, mîguuru, irîma, mîtî, maboonde

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû arute arutwa nja ya kîraci abathiûûkie kîthaka gîa cukuru akîboonagia na kwaranîria into bira bithiûrûkîrîte cukuru.
- ❖ Arutwa bagwete into bîra bithiûrûkîrîte cukuru ta :- mîuro, mîguuru, n.b.b.
- ❖ Arutwa baume, baraithe na bagwete mîthetu îra îthiûkîrîte cukuru.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku ria mûrutwa karatati ga 6 - 7
- ❖ Mîti.
- ❖ Mbica.
- ❖ Kîthaka gîa cukuru.

D. Mîgarûkîre ya ntugû îra yonekanaga cukuru yetû

Îgiita – Reconi Ithatû

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta mîgarûkîre mwanya mwanya ya ntugû
- ❖ kûringa mbica cia mîgarûkîre mwanya mwanya ya ntugû
- ❖ kûgweta mîeri îra mîgarûkîre înu yonekanaga.

Biugo bia gîtûmi

Mpio, mwathû, matu, ruuo, mbura, gûkiri kii, mûgaano, mûndondo, mûcucuma, mwirîngo, mûkathara, mûthaano mûcege, mûkûngûgû, mûthanthatû, mûgwanja, nyaanya/ nyeenye, keenda, îkûmi.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimu eereece arutwa mîgarûkîre mwanya mwanya ya ntugû.
- ❖ Mwarimû eereece arutwa mîeri ya mwathû mbura na ruuo.
- ❖ Arutwa baringe mbica cia mîgarûkîre mwanya mwanya ya ntugû.
- ❖ Arutwa bagwete mîeri ya nthano, mûratho, kîathû na thaano.
- ❖ Mwarimû aringe mbica cia mîgarûkîre mwanya mwanya ya ntugû.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 7 - 9
- ❖ Mbica cia mîgarûkîre mwanya mwanya.
- ❖ Caati yaandikitwe mariîtwa ma mîeri ya mbura na ya mwathû.
- ❖ Into bira bithiûrûkîrîte cukuru.

Macookio ma biûria

- ❖ Bira bitûthiûrûkîrîte.
- ❖ Burana, njaketi, kabuti.
- ❖ Kîathû.

- ❖ Mûgaano, mûndondo, mûcucuma, mwirîngo, mûkathara, mûthaano mûcege, mûkûngûgû, mûthanthatû, mûgwanja, mûnyaanya / mûnyeenye, keenda, îkûmi.

GÎCUNCÎ KÎA BITHATÛ: Ngûgî ira irutagwa cukuru

A. Kûthooma

Îgiita- Reconi Îmwe

Mworoto

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta ithoomo mwanya mwanya bira bithoomagwa cukuru
- ❖ kwereca bûra bathoomaga cukuru.

Biugo bia gîtûmi

Ithoomo, mûrutani, kûthikîria, kûrûtha, kûthooma kûraithîria.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû aûrie arutwa baayaga cukuru kûrûtha ata.
- ❖ Mwarimû aaranîrie na arutwa îgûrû ria kûthooma cukuru.
- ❖ Mûceetho wa kûthooma / kûthooma kungwa.
- ❖ Mwarimû atûmîre mbica kûthoomithia bûra arutwa bathoomaga.
- ❖ Arutwa baine rwimbo.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku ria mûrutwa karatati ga 10
- ❖ Arutwa kîraciini.
- ❖ Mbica îbukuuni rîa mûrutwa.
- ❖ Rwîmbo.

B. Ûbatu bwa kûthooma

Îgiita - Reconi Îmwe

Mworoto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta gîtûmi gîa kûthooma.

Biugo bia gîtûmi

aarimû, agaambi, ndagitaarî, tûrani, atongorîa.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete îtûmi bira bitûmaga bathi kûthooma cukuru.
- ❖ Mwarimû na arutwa baaranîrie îgûru rîa itûmi bia kûthooma.
- ❖ Mûrutani atongorie arutwa kûrûtha mûceetho wa antû bari ngûgîini mwanya mwanya.
- ❖ Kûringa mbica cia antû bari ngûgîini mwanya mwanya.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutani karatati ga 10 - 12
- ❖ Mbica cia antu bakîruta ngûgî.
- ❖ Mûceetho wa antû bakîruta ngûgî.

C. I mbi tûthoomaga

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworooto

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba: kûgweta into bira bathoomaga.

Biugo bia gîtûmi

Bira bitûthiûrûkîrîte, kwina, kûthooma, kwandîka, kwathîka, guceetha.

Kuthooma/ kuthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete mûceetho ira baceethaga.
- ❖ Arutwa baine nyîmbo ira bainaga cukuru.
- ❖ Arutwa bagwete njîra cia kwathîka.
- ❖ Arutwa baandike into bira bibathiûrûkîrîte.
- ❖ Arutwa bakaandika na kûthooma.
- ❖ Arutwa bagwete baita ya kûthooma.

Into bia kuthooma/ kuthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ga 13
- ❖ Bira bithiûrûkîrîte cukuru ta:-miuro, mîti n.b.b.
- ❖ Arutwa bo bongwa kîraciini.
- ❖ Mbica

Wîra ya arutwa

Mwarimo amekere arutwa ngûgî ya kûruta.

D. Gûceetha

Îgiita- Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta mîceetho mwanya mwanya îra îceethagwa cukuru
- ❖ gûceetha mîceetho mwanya mwanya îra îceethagwa cukuru.

Biugo bia gîtûmi

Gakurû, kûthûngûtha, mûûgû, kûringa, kuugia rwîro, ntagaara, mûcerecere , n.b.b.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû arête into bia gûceetha na kûûria arutwa biûria.
- ❖ Arutwa bagwete mîceetho mwanya mwanya.
- ❖ Arutwa baume nja barûthe mîceetho mwanya mwanya batongoretwe i mwarimû.
- ❖ Mwarimû nwa athomîthie mawatho ma mîceetho mwanya mwanya.
- ❖ Arutwa beerutane nkûrûki îgita ria burîki.

Wîra ya arutwa

Mwarimû aneenkere arutwa ngûgî ya kûruta.

E. Magwega ma mîceetho

Îgiita - Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta magwega ma gûceetha
- ❖ gûkeneera gûceetha na magwega maaku.

Biugo bia gîtûmi

Gûkûra, gûkaranja amwe, kûruta wîra kwathîkîra, kwathûkana.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mûrutani aûrie arutwa magwega ma mîceetho.

- ❖ Mûrutani athoomithie gîtûmi gîa gûceetha.
- ❖ Arutwa bagwete mîkarîre ya antû bara batacethaga.
- ❖ Arutwa barûthe mîceetho ya magwega ma mîceetho.
- ❖ Kwina nyîmbo cîa magwega ma mîceetho.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mûrutani aûrie arutwa magwega ma mîceetho.
- ❖ Mûrutani athoomithie gîtûmi gîa gûceetha.
- ❖ Arutwa bagwete mîkarîre ya antû bara bataceethaga.
- ❖ Arutwa barûthe mîceetho ya magwega ma mîceetho.
- ❖ Kwina nyîmbo cîa magwega ma mîceetho.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

Îbuku rîa mûrutwa karatati ga 14

Macookio ma biûria

1. Twîrutanaga kûmenya mantû mwanya mwanya
(mûrutani eetigîirie macookio monthe mega)
2. Kûthooma ithoomo mwanya mwanya ta kwina
Kwandika n.b.b.
3. Gakurû, mûcerecere, kûthûûngûtha, kuugia n.b.b.
4. Gûkura bwega, gûkaranja amwe, kwathîkîra
Magwega, n.b.b.

F. Kûtheria cukuru

Îgiita - Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta nîira cia kûtheria cukuru
- ❖ kûgweta magwega ma kûtheria cukuru.

Biugo bia gîtûmi

Kûtheria, rwagî, îrinya rîa mati, mbea, nyeenje, mîrimo, gîciati, gîkûûndûri kîa matî, kûthambia.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa beereece nîira cia kutheria cukuru.

- ❖ Mwarimû eereece magwega ma kûtheria cukuru.
- ❖ Arutwa batherie cukuru yao.
- ❖ Arutwa bakeneere kûtheria cukuru yao.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku ria mûrutwa karatati ka 14 - 15
- ❖ Iciati, rûûyî, kîbogici, kîa matî, mîtungî, gîkûûndûri kîa matî n.b.b.
- ❖ Mbica.
- ❖ Arutwa bongwa.

Wîra ya arutwa

Mwarimû anenkere arutwa ngûgî ya kûruta.

- ❖ Arutwa bandîke into bira batûmagîra kûtheria cukuru.
- ❖ Arutwa baringe mbica cia into bira bitumagîrwa kûtheria cukuru.

G. Njîra cia kutheria cukuru

Îgiita - Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta njîra cia kûtheria cukuru yao
- ❖ kûrîma, gûceengia nyaki na gûciata rûko rûûnthe
- ❖ kwoya matî na kûbîithia kana gûta kîrinyaani.

Biugo bia gîtûmi

Gûceengia, kûthaambia bîoro na iraci, kwoya, kûbîithia gûta kûmincamincîria rûûyî.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete njîra cia kûtheria cukuru.
- ❖ Mwarimû eereece mariîtwa maageni.
- ❖ Arutwa baceengie booye mati, babîithie matî na bamincamincîrie rûûyî kîraci kia mûthetu.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

Îbuku ria mûrutwa karatati ga 15

Iciati, ibanga, gîkûûndûri, rûûyî ibûûyû, kîbiriti.

Wîra ya arutwa

- ❖ Mwarimû anenkere arutwa ngûgi ya kûruta.
- ❖ Arutwa bandîke nîra cia kûtheria cukuru ta:- gûceengia, gûciata, kûthambia, kwoya, kubîithia kûmicamicîria rûûyi, n.b.b.
- ❖ Arutwa bagwete into bira batûmagîra guceengia, gûciata na kûbîithia, kwoya ta: kîbanga, gîciati, kîbiriti, njara.

H. Nîra cia kwaiga mawatho cukuru

Îgiita-Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ Kûgweta nîra cia kwaiga mawatho cukuru.
- ❖ Kwereeca gîtûmi gîa kwaiga mawatho cukuru.
- ❖ Kûgweta mawatho mamwe ma cukuru yao.

Biugo bia gîtûmi

Mawatho, kwathika, kûmenyeera.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû eereece gîtûmi gîa kwaiga mawatho cukuru.
- ❖ Arutwa bagwete mawatho mara baiji.
- ❖ Mwarimû na arutwa baaranîrie îgûrû rîa mawatho ma cukuru na baita cia mo.
- ❖ Muceetho / nyîmbo.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 16
- ❖ Karatati karî na mawaatho macukuru.

Wîra ya kûruta

Mwarimû atoongorerie arutwa kûrûtha mûceetho kana kwina nyîmmbo ciîgîi mawatho ma cukuru.

Mantû mangî mara tûmba kûrûtha

Kûmenyeera mawatho ma cukuru

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba.

- ❖ kûgweta mantû mangî mara maûmba gûtetheeria kûmenyeera mawatho ma cukuru.
- ❖ kûmenyeera mawatho ma cukuru.
- ❖ gûkeneera mawatho ma cukuru.

Biugo bia gîtûmi

Kûbanga, kûrûngama, rûûtha, gûkîiria njara, gûtîya.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû aûrie biûria bîa mawatho ma cukuru.
- ❖ Arutwa baaranîrie îgûrû rîa mantû mangî mara maûmba gûtetheeria kûmenyeera mawatho ma cukuru.
- ❖ Arutwa baaranîrie îgûrû rîa gîtûmi kîa mawatho cukuru.

Macookio ma biûria

1. Gûciata, gûtûrîria iraci rûûyî, kûbîithia matî, Kûthambia n.b.b.
2. Mwarimû eetîgîirie macookio kûringana na cukuru îra Arî.
3. Macookio mara maagîrite.
4. Kûthiitangwa.
5. Macookio mara maagîrite.

GÎCUNCÎ KÎA BINA: Moobatu metû cukuru

A. Into bira biendekanaga kenda kîthoomo kîthi na mbere bwega

Îgiita - Reconi Cîîrî

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta into bira biteethagîiria kûbua wa kîthoomo cukuru
- ❖ kûmenyeera into bira biteethagîiria kûbua gwa kîthoomo cukuru.

Biugo bia gîtûmi:

ûbici, citaburumu, citoo, kîeni, mabuku.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa ibwageete into bira biteethagîiria kûbua gwa kîthoomo cukuru.
- ❖ Baaranîrie îgûrû rîa into bira biteethagîiria kûbua gwa kîthoomo cukuru.
- ❖ Baaranîrie îgûrû rîa into bira birî biao biongwa na bia cukuru.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa murutwa karatati ga 19
- ❖ Into bira birî cukuru.
- ❖ Into bia arutwa bongwa.

Wîra ya arutwa

- ❖ Arutwa ibacoore mbica ya into bira birî cukuru.

B. Moobatu metû cukuru

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworooto

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta moobatu mao cukuru
- ❖ kûgweta mûtûmîre ûmwega wa into bia cukuru
- ❖ kûgwatanîra kûmenyeera into bia cukuru.

Biugo bia gîtûmi

tûramu, mbuuti, cokaa, aarimû, kîraci, itî.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa ibagwete into bira biendekanaga cukuru.
- ❖ Mûrutani eereece moobatu ma cukuru.
- ❖ Baaranîrie îgûrû rîa kûmenyeera into bia cukuru n'ûntû bwa kûrigîria ûragi na kwaga into bibi.
- ❖ Kuringa mbica ya into bira bitûmagirwa cukuru.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku ria mûrutwa karatati ga 19 - 21
- ❖ Mbica.
- ❖ Into biongwa.

Macookio ma biûria

1. a) Mabuku, (b) Aarimû (c) cokaa (d) ndeciki n.b.b.
2. Cokaa
3. Mûrutani eetigîrie macokio mega.

C. Kaumo ga into bira bitûmîkaga cukuru

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworoto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ Kûgweta ikundi mwanya mwanya bira bitethagîria cukuru

Biugo bia gîtûmi

Rwong'i rwa kîthomo, kanica, aciaari, ikuundi bitarî bia thirikaarî, acoore, atûûri.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû arutane ikundi mwanya mwanya bira bitethagîria cukuru.
- ❖ Mwarimû eereece into bira ikundi bibi bitethagîria nabio cukuru.
- ❖ Arutwa bagwete ikundi bira bitethagîria cukuru.
- ❖ Arutwa baringe mbica na baandike into bira batethagua nabio cukuru.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa murutwa karatasi ka 21 - 22
- ❖ Into biongwa bia cukuru
- ❖ Mbica cia into bira batethagwa nabio ta:- ndeciki, mabaati, tûramu, yunifomu, aarimû

Macookio ma biûria

- ❖ Thirikaari, aciaari.
- ❖ Rwong’i rwa kîthoomo, aciaari, acoore, atûûri, kanica.

D. Mathiîna mara moonekanaga cukuru

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî murutwa akaûmba:

- ❖ kugweta mathiîna mara moonekanaga cukuru yao.

Biugo bia gîtûmi

Bioro, mabuku, ndeciki, aarimû, nyomba cia aarimû: rûûyî, kîeni gîa gûcethera.

Kûthooma / kîthoomithia

- ❖ Mûrutani eereece njîra ira ithiragia mathiîna mama ma cukuru.
- ❖ Arutwa bagwete thiina ira barî nacio cukuru yao.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku ria mûrutwa karatati ka 22 - 24
- ❖ Into biongwa bia cukuru.
- ❖ Mbica cia into bira batarî nabio.

Wîra ya arutwa

Mûrutani anenkere arutwa ngûgi ya kûruta:

1. Arutwa baandike into bira barî nabio bitakûgana cukuru.
2. Arutwa baandike into bionthe bira bateethagua nabio n’ikundi mwanya mwanya.

E. Njira cia kũthiria mathĩĩna mama

Ġgiita – Reconi Ġmwe

Mworooto:

Mũthiani wa kũthoomo gĩkĩ mũrutwa akaũmba:

- ❖ kũgweta njĩra cia kũthiria mathĩĩna mara moonekanaga cukuru.
- ❖ gwĩtĩgĩĩria gũtetheeria kũthiria mathĩĩna ma.

Biugo bia gĩtũmi

Thirikaari, kwandĩka, kũgũra, acoore, aciaari, ũrĩmi, ũrĩĩthi.

Kũthooma / kũthoomithia

- ❖ Mũrutani aũrie arutwa mathĩĩna ma cukuru.
- ❖ Arutwa bacookie macookio ma biũria.
- ❖ Mũrutani athoomithie arutwa njira cia kũthiria mathĩĩna ma cukuru.
- ❖ Arutwa baine ġgũrũ rĩa mathĩĩna ma cukuru na bũra maũmba kũthirua.

Into bia kũthooma / kũthoomithia

- ❖ Ġbuku ria mũrutwa karatati ka 24

F. Ũmenyeeri bwa into bia cukuru

Ġgiita – Reconi Ġmwe

Mworooto:

Mũthiani wa kũthoomo gĩkĩ mũrutwa akaũmba:

- ❖ Kũgweta njĩra cia kũmenyeera into bia cukuru.
- ❖ Gũkeneera kũmenyeera into bia cukuru.

Biugo bia gĩtũmi

Kũgwĩkĩra mabuku, ruko, wĩkia, nthingo, gũciata.

Kũthooma / kũthoomithia

- ❖ Mũrutani aũrie arutwa bagwete bũra bamenyagĩĩra into bia cukuru.

- ❖ Mûrutani eereece arutwa bûra into bia cukuru biagîrîte kûmenyeerwa.
- ❖ Arutwa boonanie na mathithio bûra into bia cukuru bimenyagîrwa.
- ❖ Arutwa barûthe mîceetho mwanya mwanya îkîonanagia kûmenyeera into bia cukuru.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 24 - 25

Mabuku magwîkîrîtwe, ndeciki itheru, iyici bia iraci , n.b.b.

Macookio ma biûria

1. a) Kwaga mabuku, b) Kwaga bioro c) Kwaga iraci, n.b.b.
2. Ndeciki, îtî n.b.b.
3. Kîbaaû
4. a) (i)kûthambia (ii) kuthondeka yaunîka, n.b.b.
 b) (i) kwîgwîkîra (ii) kwaiga bantû eega, n.b.b.
 c) (i) gûciata (ii) kwaiga nthingo irî ntheru, n.b.b.

GÎCUNCÎ KIA BITAANO: Kwîmenyeera tûrî Aana

A. Ûtûmîri bwa baicikiri na umenyeeri bwega

Îgiita - Reconi Cîrî

Mworoto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta tûcuncî twa baicikiri
- ❖ kwereca ûteethio bwa baicikiri
- ❖ gûkeneera kwîrutana kûthithia baicikiri.

Biugo bia gûtûmî:

Baicikiri, kûthithia, barabara.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mûrutani areete baicikiri kîraciini na aûrie arutwa biûria.
- ❖ Arutwa bathoome tûcunci twa baicikiri.
- ❖ Mûrutani atongorie arutwa kwîrutana kûthiithia baicikiri.
- ❖ Arutwa baaranîrie na mûrutani îgûrû rîa gûtûmîra barabara bwega.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 26 - 27
- ❖ Baicikiri.
- ❖ Kîgwanja.
- ❖ Arutwa bongwa.

Wîra ya arutwa

Mûrutani eere arutwa beerutane kûthithia baicikiri.

B. Bioneeria bia gûtûmîra barabara

Îgiita - Reconi Îmwe

Mworoto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta bioneeria bia gûtûmîra barabara

- ❖ gûcoora bioneeria bia gûtûmîra barabara
- ❖ gûkeneera gûtûmîra bioneeria bia gûtûmîra barabara.

Biugo bia gîtûmi

Bioneeria, twana, cukuru, gûkerania, kûrûûngama, nkaarî, mwanki

Kûthooma/ kûthoomithia

- ❖ Mûrutani aire arutwa barabaraani boone bioneeria bia gûtûmîra barabara.
- ❖ Gûntû kûra barabara îtarî na bioneeria, mûrutani arûthe bioneeria atûmîre barabara ya cukuru.
- ❖ Mûrutani eereece arutwa (barî barabaraani) gûtûmîra bioneeria bia barabara.
- ❖ Arutwa barûthe mûceetho wa gûtûmîra barabara.
- ❖ Gûcoora mbica cia bioneeria bia gûtûmîra barabara.

Into bia kûthooma/ kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 27 - 28
- ❖ Barabara îrî na bioreeria bia gûtûmîra.
- ❖ Mbica cia bioneeria bia gûtûmîra barabara.

Macookio ma biûria

- ❖ Mûrutani eetîgîrîe îcookio rîonthe rîega.

B. Moogwati ma kwîrigîrîa ûrî barabarani

Îgiita - Reconi Cîrî

Mworoto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta ûwati bûra bagîrîite kwîrigîrîa barabaraani
- ❖ kûgweta gîtumi gîa twana kûrega kûthiyanania na antu bataiyî
- ❖ kwonania nyamû, tûnyamû na mîti îra irî ûwati njîraani
- ❖ kûcoora mbica ya nyamû ira irî ûwati njîraani.

Biugo bia gîtûmi

Ageni, kwiya, kweneeria, bieywa, weenka, kûthiyanagia, gakoondo, nyamû, mbogo, mbiti, njogu, njoka, nthuraku, mpampo, magu, njûkî, mûthûûri, rwanja, ntuuyia.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mûrutani aûrie arutwa into bira bakuthûkaga bayîite cukuru.
- ❖ Mûrutani arutane ûwati îgûrû rîa antû arutwa bataiyî, nyamû tûnyamû na mîtî îra mîthûûku wa kîra reconi
- ❖ Mûrutani oonie arutwa into kana mbica cia into bira biretaga ûwati kîrî arutwa bathiîte na baumîite cukuru.
- ❖ Arutwa baaranîrie îgûrû ria bîra barîikanire na moowati bathiîte kana baumîite cukuru.
- ❖ Gûcoora mbica cia moowati mwanya mwanya.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku ria mûrutwa karatati ka 28 - 33
- ❖ Mbica cia nyamû, tûnyamû na mîtî îmîthûûku.

Macookio ma biûria

1. Mûgaa, mûgûnga mûkûû,n.b.b.
2. Ntongu, kinoria, n.b.b.

GÎCUNCÎ KÎA BITHANTHATÛ: Antu bara beethagîrwa barî cukuru

A. i) Arutwa

Îgiita - Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta aruti ngûgî mwanya mwanya ba cukuru
- ❖ kûgweta mariîtwa ma arutwa bamwe ba cukuru.

Biugo bia gîtûmi

Arutwa, mutongoria, mûniini, kîraciini, kwathîkagîra acoore, mariîtwa ma arutwa ba cukuru.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete mariîtwa ma aruti ngûgî ba cukuru.
- ❖ Arutwa bagwete mariîtwa ma arutwa ba cukuru yao.
- ❖ Arutwa bagwete mariîtwa ma arutwa bara batongoragia cukuru yao.
- ❖ Arutwa bagwete ngûgî ira barutaga na arutwa cukuru yao.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku ria mûrutwa karatati ka 34 - 35
- ❖ Mbica.
- ❖ Arutwa bo bongwa.

A. (ii) Aarimû

Îgiita - Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta mariîtwa ma aarimû ba cukuru yao
- ❖ kûgweta mariîtwa ma aarimû ba cukuru
- ❖ kûgweta ngûgî ira aarimû ba cukuru yao barutaga.

- ❖ kugweta mariĩtwa ma mûnene wa cukuru, mûniini wake, mûrutani wa kîthoomo, mûrutani wa kîraci, mûrutani wa mîbiira na ndwîro

Biugo bia gîtûmi

Mandamu, mûnene, mûniini, mîceetho, ndwîro, mûrutani wa mîbiira.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete mariĩtwa ma aarimû ba cukuru.
- ❖ Arutwa bagwete mariĩtwa ma:- mûnene wa cukuru, mûniini wake, mûrutani wa kîthoomo na mûrutani wa mîbiira na ndwîro.
- ❖ Arutwa bagwete mariĩtwa ma aarimû ba mandamu.
- ❖ Arutwa bakeneere ngûgî cia aarimû ba cukuru yao.
- ❖ Arutwa baringe mbica cia arutani bao

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 35 - 36
- ❖ Arutwa bo bongwa.
- ❖ Mbica cia aarimû ba cukuru yao.

A. (iii) Aruti wîra ba cukuru

Îgiita - Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta aruti wîra bangî ba cukuru.
- ❖ kûgweta mariĩtwa ma aruti wîra bangî ba cukuru yao.

Biugo bia gîtûmi

Mûrugi, mûthaambia, ndereba, mûraaria, karani, mûrîithi, mûkaria.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete aruti wîra ba cukuru.
- ❖ Arutwa bagwete mariĩtwa ma antû babu cukuru yao.
- ❖ Mwarimû eerece wîra ira antû babu barutaga.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku ria murutwa karatati ka 36
- ❖ Arutwa bo bongwa.
- ❖ Mbica.

Wîra ya arutwa

- ❖ Mûrutani eetigîirie mariîtwa ma arutwa, ba cukuru.
- ❖ Murutani eetigîirie mariîtwa ma mûrutani ûra mûnene na mûnini wake.
- ❖ Mûrutani eetigîirie mariîtwa ma mûraaria, mûrugi na muthaambia wa cukuru yao.
- ❖ Mûrutani eetigîirie mariîtwa ma antu bathatû bara batongoragia cukuru yao.

B. Wingî bwa antû ba cukuru

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta wingî bwa arutwa ba kîraci gîake
- ❖ kûgweta wingî bwa antû mwanya mwanya cukuru.

Biugo gîa gîtumi

Mariîtwa na namba, twîyî, twaari.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete mariîtwa ma antû mwanya mwanya ba cukuru.
- ❖ Mûrutani atetheerie arutwa kûmenya antû mwanya mwanya cukuru.
- ❖ Mûrutani na arutwa bagwete wingî bwa antu ba cukuru.
- ❖ Arutwa baandîke wingî bwa antu ba cukuru.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 36
- ❖ Arutwa na antu ba cukuru.
- ❖ Kibaaû gîcooretwe mûraba na wingî.

Macookio ma biûria

1. Mûrutani eetîgîirie riîtwa ria mûrutwa mûnene.
2. Mûrutani eetîgîirie kûringana na wingî bwa kîraci.
3. Mûrutani eetîgîirie riîtwa ria mûnene wa cukuru.
4. Mûrutani eetîgîirie riîtwa ria mûrugi wa cukuru.

C. Wîra yetû tûrî arutwa

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta wîra ya mûrutwa cukuru
- ❖ gûkeneera kûruta wîra ya mûrutwa cukuru.

Biugo bia gîtûmi

Kûthooma, gûciata, kûringa nkengere, kwina, kûthekania, gûcuuria bendera, gûtongoria, n.b.b.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bathoome mbica mabukuni mao.
- ❖ Mûrutani abaûrie biûria îgûrû ya mbica.
- ❖ Arutwa bagwete wîra yao barî arutwa.
- ❖ Mûrutani aaranîrie na arutwa îgûrû rîa wîra yao barî arutwa.
- ❖ Arutwa bacoore mbica.
- ❖ Mûrutani n'wa ainithie rwîmbo.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 37
- ❖ Arutwa kîraciini.
- ❖ Into bia kuruta wîra ya bendeera, mabuku gîciati, n.b.b.

Wîra ya arutwa

Mûrutani aûrie arutwa bagwete wîra yao ta arutwa cukuru.

D. Wîra ya aarimû betû

Îgiita - Reconi Cîirî

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta wîra mwanya mwanya cia aarimû betû
- ❖ kûgwatanira na aarimû kûruta wîra cia cukuru
- ❖ gûtiîya wîra ira irutagwa n'aarimû na aruti ngûgi bara bangi.

Biugo bia gîtûmi

mwarimû mûnene, mwarimû mûnini, mîceetho, atûmwa, ndereba.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete wîra îra boonaga aarimû bakîruta.
- ❖ Mûrutani eereece wîra mwanya mwaya ira irutagwa n'aarimû.
- ❖ Baaranîrie wîra cia aruti ngûgi bara bangi barî ndeni ya cukuru.
- ❖ Baringe mbica cia aarimû na aruti ngûgi bara bangi barî cukuru.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 38
- ❖ Mbica (mwarimû ariinge mbica caatini)
- ❖ Mûgeni.
- ❖ Aruti ngûgi ba cukuru n'aarimû.

E. Wîra ya kamîti ya cukuru

Îgiita - Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta antû bara barûthaga kamîti ya cukuru.
- ❖ kwereeca ngûgi îra îrutagwa i kamîti ya cukuru.

Biugo bia gîtûmi

Kamîti, mwandîki, ciamani, kwaiga mbia, kîgîina, aciaari, kûthiria moobatu.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete bara barûthîite kamîti ya cukuru.
- ❖ Mûrutani aaranîrie na arutwa îgûrû ya bara barûthaga kamîti ya cukuru.
- ❖ Arutwa bagwete ngûgî ya kamîti ya cukuru.
- ❖ Mûrutani n'wa eete mûkamîti wa cukuru kwarîria arutwa ba kîraci.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 39
- ❖ Kamîti ya cukuru (kwaûmbîka)

Macookio ma biûria

1. a) Gwaka cukuru b) Kwandîka aruti ngûgî, n.b.b.
2. Mûrutani.
3. Ndereba.
4. Mûrutani mûnene.
5. i) Kûthooma.
ii) Gûciata.
iii) Kûringa nkengere.
6. Mûkaria / mûcûûbîri.

GÎCUNCÎ KÎA MÛGWANJA: Ûcûûbîri bwa aana

A. Aki cia aana

Îgiita - Reconi Îmwe

Mworoto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba: kûgweta aki mwanya mwanya cia aana.

Biugo bia gîtûmi:

aki, kwendwa, kumenyeerwa, kîmaamo, gîkaro, kîthoomo, irio.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû eerece rîitwa **aki**.
- ❖ Arutwa bagwete into bira birî bia ûbatu mûno mûtûrîreeni waao.
- ❖ Mwarimû n'wa eete muntû mûgeni kwarîîria arutwa îgûrû rîa aki ciao.
- ❖ Baaranîrie îgûrû rîa aki mwanya mwanya cia aana ta aki ya:- kîthoomo, kwaria, gûtûûra, rîitwa, gûceetha, kûrega kûrigîîrua kûrutha mantû make meega n.b.b.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku ria arutwa karatati ka 41
- ❖ Mbica cia arutwa bakimenyeerwa n'aciaari
- ❖ Mûgeni.

B. Gûtûmîrwa kwa aana bûthûûku mîciîni

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworoto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta bûra aana batûmagîrwa bûthûûku mîciîni.
- ❖ kûgweta gîtûmi kîa aana gûtûmîrwa bûthûûku.

Biugo bia gîtûmi

Gûkamatithua, mîrigo, kûgûrithua, gûtûmîrwa bûthûûku, kûregeerwa.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete ngûgî ira barutaga mîciî yao.
- ❖ Mwarimû eerece ngûgî ira aana bagîrîte kûruta na ira bataagîrîte kûruta.
- ❖ Mwarimû eerece gûtumi kîa aana kûrega kûrutithua ngûgî inthûûku.
- ❖ Arutwa barûthe mûceetho wa aana bakîrutithagua ngûgî inthûûku.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa arutwa karatati ka 42
- ❖ Mbica

C. Gûtûmîrwa kwa aana bûthûûku macukuru

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworoto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta ngûgî mwanya mwanya ira aana bagîrîte kûruta cukuru.
- ❖ kwereeca njira mwanya mwanya ira aana baûmba gûtûmîrwa bûthûûku cukuru.

Biugo bia gîtûmi

Kûtheria, kûruga, kûringwa mpî, kûrumana, gûkûûra mîti.

Kûthooma / kûthoomithua

- ❖ Arutwa bagwete ngûgî ira barûtaga mûciî.
- ❖ Mûrutani atongoreerie aana kwaranîria ngûgî ira aana barûtaga cukuru.
- ❖ Arutwa bagwete ngûgî ira bagîrîte na ira bataagîrîte kuruta cukuru.
- ❖ Mûrutani atûmîre biûria kûrikithia macookio ma arutwa.
- ❖ Mûrutani aaranîrie na arutwa îgûrû ria gîtumi gîa kûrega kûruta ngûgî inthûûku.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku ria mûrutwa karatati ka 43
- ❖ Mbica ya arutwa bakîruta ngûgî mwanya mwanya.

- ❖ Mbica ya aana bagîtûmîrwa bûthûûku cukuru.
- ❖ Arutwa bo bongwa kîraciini.

D. Bûra tûûmba kûrigîria aana gûtûmîrwa bûthûûku

Îgiita – Reconi Cîrî

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba

- ❖ Kûgweta bûra aana baûmba kûrigîria gûtûmîrwa bûthûûku.
- ❖ Kwereeca bura aana baumba kûmenyeerwa batigatûmîrwe bûthûûku.

Biugo bia gîtûmi

Kûthitaanga, cibû, borici, kwotha mbia, kûthoomithia, ndagwa, kwaiga thîrî, akaria, kwarîria aana, cibitaarî.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû atongoreerie aana kûgweta bûra baûmba gûtûmîrwa bûthûûku.
- ❖ Arutwa bagwete bûra baûmba gûtûmîrwa bûthûûku.
- ❖ Mwarimû atûmîre mbica kûthoomithia njira mwanya mwanya cia kûrigîria aana gûtûmîrwa bûthûûku.
- ❖ Arutwa barûthe mûceetho wa kûrigîria aana gûtûmîrwa bûthûûku.
- ❖ Mwarimû aneenkere arutwa wira ya biûria.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku ria mûrutwa karatati ka 43 - 44
- ❖ Mbica cia aana bagîtûmîrwa bûthûûku.
- ❖ Mwaria kana mûruti ngûgî ya aki cia antu.

Macookio ma biûria

1. Kûrerwa bwega, kûthoomithia, kûragûrîrwa bwega Cibitaarî, n.b.b. (mwarimû eetîgîrie îcokio riothe Riagîru)
2. Cibitaarî.
3. Mwarimû eetîgîrie îcokio rionthe riagîru.
4. Kûgwatwa na kûthitaangwa kotiini.
5. Mwarimû eetîgîrie îcokio rionthe riagîru.

GÎCUNCÎ KÎA BINAANA: Bira bitûûranîrîte na cukuru yetû

A. Mîonekere ya nthi akubi na cukuru

Îgiita - Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta mîonekere ya nthî akubî na cukuru yao.
- ❖ kûgweta itûmi bia mîonekere.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû atongorie arutwa kwonania mîonekere ya nthi îra îri akubî na cukuru yao.
- ❖ Arutwa bagwete mîonekere ya nthî.
- ❖ Mwarimu atetheerie arutwa kûgweta itûmi bia mîonekere înu.
- ❖ Mwarimu atûmîre mbica kûthoomithia mîonekere mwanya mwanya.
- ❖ Arutwa baringe mbica cia mîonekere.

Biugo bia gîtûmi

Miuro, Irîma, Mabonde, Mîguuru, Maria, Marimba, Mîthitû, Mwaranthi, n.b.b.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mîonekere ya nthî akubî na cukuru
- ❖ Mbica cia mîonekere.
- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 45 - 46

B. Mîgoongo îra îrî akubî na cukuru yetû

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta antu mwanya mwanya bara bathiûrûûkîrîte cukuru.

Biugo bia gîtûmi

Atûûri, kûrîithia, gwaka, nyomba, gûtuma na caarani, kwendanîria into, mûgoongo.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû aaranîrie na arutwa îgûrû ya antû bara bathiûrûûkîrîte cukuru.
- ❖ Arutwa bagwete antû bara bathiûrûûkîrîte cukuru.
- ❖ Mwarimû athoomithie baita ya antu babu.
- ❖ Arutwa baraithe mbica ya antu bakîruta wîra mwanya mwanya.
- ❖ Mwarimû eereece arutwa kaumo ga antu mwanya mwanya.

Into bia kuthooma / kuthoomithia

Îbuku ria mûrutwa karatati ka 47

Mbica ya antu bakîrutaga wîra.

Macookio ma biûria

1. Mwarimû eetîgîirie kûringana na atûûri ba cukuru.
2. Mwarimû eetîgîirie kûringana na antû bara barî akubî
Na cukuru.

C. Mîako na mîakîre mwanya mwanya na into bira bitûmîritwe gwaka

Îgiita – Reconi Cîrî

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba: -

- ❖ kûgweta mîako mwanya mwanya na into bira bitûmîrîtwe.
- ❖ kwathûrana mîako mwanya mwanya.

Biugo bia gîtûmi

Mpando, matubaari, kî îndî, mabaati, mbaaû

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete marîitwa ma mîakîre ya nyomba ciao ta – nyaki maiga, ntaga, mpando.
- ❖ Arutwa bagwete into bira bitûmîrîtwe gwaaka nyomba inu ciao.

- ❖ Baume nja boone nyomba ira îrî akubi na cukuru iciambi na ciakîitwe na'mbi.
- ❖ Mwarimû na arutwa baaranîrie îgûrû rîa nyomba mwanya mwanya na into bira bitûmirîitwe gûciaka.
- ❖ Bacoore nyomba cia mîthemba mwanya mwanya.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

Îbuku ria mûrutwa karatati ka 48 - 50

Mbica cia mîako mwanya mwanya.

Ntûûra ira îrî akûbi na cukuru

Macookio ma biûria

1. Mwarimû eetîgîirie into bionthe bira bitûmagîrwa gwaka.
2. Mwarimû eetîgîirie kuringana na mîako ira îrî akubi na cukuru yao.

D. Ûbatu bwa antû

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworoto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba – kûgweta ûbatu bwa antû bara batwîre akubî na cukuru yao.

Biugo bia gîtûmi

Moobatu, barabara, rûûyî, ûtheru, mîtheega, ûkaria, kîthoomo.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete moobatu mao bongwa.
- ❖ Mwarimû na arutwa baaranîrie îgûrû rîa moobatu ma antû bara bangi kinya mara arutwa batiragweta.
- ❖ Mwarimû eereece moobatu mara maagwetwa.
- ❖ Kûûria na gûcookia biûria bia kwaria.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku ria arutwa karatati ka 50
- ❖ Mbica ira irî îbukuni rîa arutwa.
- ❖ Arutwa bo bongwa.

Macookio ma biûria

Mwarimu n'etigîrie macookio mara Marî'o.

E. Bura antû baingagia moobatu mao

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba: kugweta njîra mwanya mwanya bura antû baingagia moobatu mao.

Biugo bia gîtûmi

Mbayua, ûkaria, ûkamati into.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete bakîiririkania moobatu mwanya mwanya.
- ❖ Arutwa bagwete njîra mwanya mwanya cia kuingia moobatu mamu.
- ❖ Mwarimû eereece njîra cingî cia kuingia moobatu.
- ❖ Arutwa barûthe kamûceetho gakîonanagia antû bakiingia moobatu mwanya mwanya.
- ❖ Arutwa bakeneere njîra mwanya mwanya cia kuingia moobatu.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 50 - 52
- ❖ Mbica ikîonanagia antû bakiingia moobatu mwanya mwanya.
- ❖ Arutwa bo bongwa.

Macookio ma biûria

- ❖ Mwarimû eetîgîrie macookio meega.
- ❖ Cibitaarî.
- ❖ Kûrû / mbaka.

F. Bûra antû ba cukuru bakaranagia na antû ba mûcîi

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta bûra antû ba cukuru bakaranagia na antû ba mûciî.
- ❖ kûgweta bûra cukuru na atûûri bateethanagia.

Biugo bia gîtûmi

Atûûri, mîceetho, mîthaako, ntindiri

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete antû bara bari akûbi na cukuru yao.
- ❖ Arutwa bagwete baita ira boonaga kuuma kîrî atûûri babu. Bacooke bagwete bûra atûûri babu bateethagia cukuru.
- ❖ Mwarimû na arutwa baaranîrie bûra antû ba cukuru bakaranagia na atûûri baao.
- ❖ Arutwa bacoore mbica cia antû ba cukuru bagîteethia atûûri.
- ❖ Mwarimû abange ngûgi ya arutwa kuumîra gûteethia mûtûûri ûmwe kana baiîrî.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 52 - 54
- ❖ Mbica cia antû ba ntûûra na cukuru.
- ❖ Arutwa bo bongwa.

Macookio ma biûria

1. Mwarimû eetîgîrie macookio meega.
2. Macookio mara maagîrîte.

G. Ngûgi ira ireetaga antû amwe

Îgiita –Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba kugweta na kwereca ngûgi ira ireetaga antû amwe.

Biugo bia gîtûmi

Nthungurumu, kanica, ikuundi, ntaano, matinda, thigûûnkû, mathiko, mwothi, mûranû, n.b.b.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû aûrie arutwa ngûgi ira antû barûtaga mûciî na ntûûrani.

- ❖ Arutwa bagwete ngûgî ira irutagwa n'antû.
- ❖ Mwarimû atongorie arutwa kwaranîria îgûrû rîa ngûgî ira ireetaga antû amwe.
- ❖ Arutwa baraithe mbica cia antû bakîruta ngûgî ira ibareetaga amwe.
- ❖ Mwarimû atongorie arutwa kûrûtha mûceetho wa antû bakîruta ngûgî barî amwe.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mbica ya antû bakîruta ngûgi barî amwe.
- ❖ Arutwa bo bongwa.
- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 55 - 57

Wîra ya arutwa

Mûrutani aûrie arûtwa baarîirie mantu mara marûthagwa ntûûrani yao.

Macookio ma biûria

1. a) Kûthi kanicaani.
- b) Matindaani
- c) Nthungurumu, n.b.b.

(Mwarimû eetîgîirie îcokio rîothe rîagîru)

1. a) Kanicaani.
- b) Teembû
- c) Mûcikiti

H. Mpong'î cia wathani rûkîconiini

Îgiita – Reconi Cîîrî

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kugweta mpong'î cia wathani rûkîconiini.
- ❖ kugweta atongoria ba rûkîconi.

Biugo bia gîtûmi

Wathani, mûciî, ntûûra, caburûkîconi, rûkîconi, mûkûrû, cabuîria, cabucibû, cibû, n.b.b.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû aûrie arutwa bagwete mûtongoria wa mûciî.
- ❖ Mwarimû aaranîrie na arutwa îgûrû ria mpong'î cia wathani bwa rûkîconi.
- ❖ Arutwa bagwete kîra kîruthaga ntûûra, caburûkîconi na rûkîconi.
- ❖ Mwarimû eereece arutwa mpong'î cia wathani na agwete mariîtwa ma atongoria.
- ❖ Mwarimû aringe mbica ya rûkîconi akionanagia caburûkîconi na ntûûra.
- ❖ Arutwa bacoore maabu ya rûkîconi.
- ❖ Kwarîrua i mûntu kuuma ome ya cukuru.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku ria mûrutwa karatati ka 57 - 58
- ❖ Maabu ya rûkîconi.
- ❖ Mwaria / cabucîbû / cibû / mûkûrû wa ntûûra.

Macookio ma biûria

1. Mwarimû eetîgîîrie îcookio kûringana na caburûkîconi.
2. Mwarimû eetîgîîrie îcookio kûringana na rûkîconi ya cukuru.

I. Wîra na mûtaratara wa watho ndeni ya wathani

Îgiita – Reconi Cîiri

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta mûtaratara wa wathani bwa rûkîconi
- ❖ kûgweta ngûgî mwanya mwanya cia aathani ba rûkîconi.

Biugo bia gîtûmi

Rûkîconi, caburûkîconi, ntûûra, cîbû, cabucîbû, cabuîria, mûkûrû wa ntûûra.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete aathani bara baijî ndeni ya ntûûra ciao.
- ❖ Mwarimû na arutwa baaranîrie na babange mûtaratara wa aathani ba rûkîconi.

- ❖ Baaranîrie wîra mwanya mwanya ira irutagwa n'aathani ba rûkîconi.
- ❖ Arutwa barûthe tûmîceetho twa gûtwîka aathani mwanya mwanya.
- ❖ Arutwa bacoore mbica cia aathani ta cabucibû / cibû.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 59 - 61
- ❖ Mbica.
- ❖ Arutwa bo bongwa.

GÎCUNCÎ GÎA KEENDA: Bira bitweyaga ûtonga rûkîconiini yetû

A. Into bira bitweyaga ûtonga rûkîconiini yetû

Îgiita - Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba: kûgweta into mwanya mwanya bira bitweyaga ûtonga rûkîconiini yetû.

Biugo bia gîtûmi

Nyamu, ruuyî, mîî, mûthetu.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bagwete nîîra mwanya mwanya ira aciaari baoo batûmagîra kenda boona mbia.
- ❖ Mwarimû na arutwa baaranîrie îgûrû rîa into bira bitûmagirwa kenda antu boona ûtonga.
- ❖ Mwarimû eereece into bira bieyanaga ûtonga ndeni ya rûkîconi yao.
- ❖ Baaranîrie îgûrû rîa into bira biumanagia na into bira bieyanaga ûtonga.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 62 - 64
- ❖ Mbica cia mwarimû.

Macookio ma biûria

1. Mwarimû eetîgîîrie macookio ta: kûruga, kwîria, kûbûûra nguo, gwaka, kunyûa, n.b.b.
2. Mwarimû eetîgîîrie macookio kûringana na ara arutwa ba cukuru yao bataaga rûûyî.
3. Kûrima, ûtûûro bwa antû na nyamû, kûûmba, gûkanda.
4. Nyamû cionthe cia mûcîi.
5. Mbaaû, makara na nkû, ndagwa, irio na mbia, gûkuuyia mbura, mûgunye, n.b.b.

B. Ngûgî ira ítûretagîra mbia mûno rûkîconiini yetû

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworoto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ Kûgweta ngûgî mwanya mwanya ira ireetaga mbia mûno rûkîconiini yao.

Biugo bia gîtûmi

Kûrîma, kûrîithia, gûtega mîatû, gûcaa, kwendia mûthanga.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû aririkanie arutwa kûrî nîjira mwanya mwanya imbega cia gûceria mbia.
- ❖ Arutwa bagwete nîjira ira baiyî cia kwona mbia.
- ❖ Mwarimû na arutwa baaranîrie igûrû rîa ngûgi ira ítûretagira mbia.
- ❖ Mwarimû akaanie aana nîjira ira nthûûku ta: kwiya, kwendia ndagwa cia gûtogoonia, n.b.b.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 64 - 65
- ❖ Mbica cia îbuku na cia mwarimû.
- ❖ Arutwa bo bongwa.

C. Njira imbega cia gûtûmîra ûtonga

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworoto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta nîjira mwanya mwanya cia gûtûmîra ûtonga bwega
- ❖ gûkeneera kûmenyeera ûtonga.

Biugo bia gîtûmi

Ûtonga, kwanda mîti, kuuna nkû, gwatûra mbaû, kwînja mîtarô, kîthaka, kûûraga nyamû, muuro.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû aaranîrie na arutwa îgûrû ria njira ira itweyaga ûtonga.
- ❖ Arutwa bagwete njîra cia kûgwata ûtonga.
- ❖ Mwarimû eereece njîra mwanya mwanya cia gûtûmîra ûtonga bwega.
- ❖ Arutwa bagwete na kwonania gukeneera kumenyeera ûtonga bwega.
- ❖ Mwarimû atumîre mbica cia antu bagîtumîra ûtonga bwega.
- ❖ Mûceetho wa gûtûmîra ûtonga bwega.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ka 66
- ❖ Mbica cia antu bagîtumîra ûtonga bwega.
- ❖ Mûnda wa cukuru.
- ❖ Mîtî îmiânde cukuru.

D. Thoko ira irî rûkîconiini yetû

Îgiita – Reconi Îmwe

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta ira irî rûkîconiini
- ❖ kûgweta ntugû cia thoko rûkîconiini
- ❖ gûtarania into bira biendagua na kûgûrwa thokooni.

Biugo bia gîtûmi

Thoko, ikaabû, mîgeka, nguo, irio, nyamû, tuurî, mîiko, mîkanda, njûo, nkû, n.b.b.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mwarimû aûrie arutwa bagwete thoko ira baiyî.
- ❖ Mwarimu aaranîrie na arutwa igûrû rîa thoko ira irî rûkîconiini yao.
- ❖ Mwarimû atongoreerie arutwa gûtarania into bira biendagua na kûgûrwa thokooni.
- ❖ Arutwa barûthe mûceetho wa thoko.
- ❖ Mwarimû atumîre mbica cia thoko kwonania thoko.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Îbuku rîa mûrutwa karatati ga 67
- ❖ Into bia thoko.
- ❖ Mbica ya thoko.
- ❖ Arutwa bo bongwa.

Macookio ma biûria

1. Mwarimû etîgîirie macookio monthe maagîru
2. Mwarimû etîgîirie macookio monthe maagîru
3. Mwarimû etîgîirie macookio kûriingana na rûkîconi rûra
Cukuru îrî.
4. Mwarimû eetîgîirie into biothe bira biendagua
Thokooni.
6. Mwere, mûnya, ndengû, ncugu, n.b.b. (mwarimû eetîgîirie irio
bionthe bira biandagwa rûkîconiini)

